

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 15 (2022)

Ο Στωικός Πολίτης του κόσμου και ο ρόλος του
στη σύγχρονη εποχή

Ευγενία Πατσέλη

doi: [10.12681/ethiki.30744](https://doi.org/10.12681/ethiki.30744)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πατσέλη Ε. (2022). Ο Στωικός Πολίτης του κόσμου και ο ρόλος του στη σύγχρονη εποχή. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (15), 153–158. <https://doi.org/10.12681/ethiki.30744>

Ο Στωικός Πολίτης του κόσμου και ο ρόλος του στη σύγχρονη εποχή

ΕΥΓΕΝΙΑ ΠΑΤΣΕΛΗ

Περίληψη: Στο κείμενό μου, με τίτλο *Ο Στωικός Πολίτης του κόσμου και ο ρόλος του στη σύγχρονη εποχή*, θα αναφερθώ στη συμβολή της στωικής ιδέας του Πολίτη του κόσμου, όπως την παρουσιάζει η Martha Nussbaum, και στα δικαιώματα του ξένου, σύμφωνα με τον Καντ, στη σύγχρονη εποχή. Επίσης, θα αναφερθώ στο πώς μπορούν αυτές οι δύο θεωρίες να χρησιμοποιηθούν, ούτως ώστε να δικαιολογηθούν και να κατανοηθούν οι ηθικές υποχρεώσεις των ανθρώπων απέναντι σε άλλους ανθρώπους, που έρχονται πρόσφυγες σε μία χώρα.

Λέξεις-κλειδιά: Ξένος; Kant; Nussbaum; Κοσμοπολιτισμός

Ο Καντ, ήδη από το 1795, στο έργο του *Για την Αιώνια Ειρήνη*, και συγκεκριμένα στο τρίτο οριστικό άρθρο, αναφέρεται στο δικαίωμα του ξένου. Σύμφωνα με αυτόν, είναι δικαίωμα κάθε ξένου *να μην υφίσταται κατά την άφιξή του σε κάποιο έδαφος καμία εχθρική μεταχείριση από αυτούς*.¹ Οι τελευταίοι μπορούν να τον απελάσουν, αλλά δεν έχουν κανένα δικαίωμα να τον κακομεταχειριστούν. Επίσης, ο ξένος έχει δικαίωμα *να εμφανιστεί σε μία κοινωνία, όπως το έχουν όλοι οι άνθρωποι, αφού έχουν από κοινού την κατοχή της επιφάνειας της γης και κανένας δεν έχει περισσότερο δικαιώματα να βρίσκεται σε ένα συγκεκριμένο μέρος της γης από κάποιον άλλον*.²

Άλλωστε, κατά τον Γερμανό φιλόσοφο, οι άνθρωποι δεν είναι δυνατό να εξαπλώνονται επ' άπειρον, αλλά θα πρέπει να συμβιώνουν ο ένας δίπλα στον άλλον. Βέβαια, ο Καντ διευκρινίζει πως το δικαίωμα

φιλοξενίας δεν θα πρέπει ποτέ να ξεπερνά τα όρια και τις προϋποθέσεις που έχουν θεσπίσει οι παλαιότεροι κάτοικοι ενός τόπου. Με άλλα λόγια, σε ό,τι αφορά τη σημερινή εποχή, το δικαίωμα φιλοξενίας κάποιου δεν είναι πάνω από τους νόμους και τους κανόνες της χώρας στην οποία φιλοξενείται. Διότι διαφορετικά θα συμβεί κάτι αντίστοιχο με τη Γαλλία. Η Γαλλία, παρά το γεγονός ότι εφαρμόζει ένα πολυπολιτισμικό μοντέλο εκπαίδευσης, παραμένει τα τελευταία χρόνια ανάμεσα στους πιο «δημοφιλείς» στόχους τρομοκρατικών χτυπημάτων, που υποκινούνται από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό, και, μάλιστα, πολλοί από τους τρομοκράτες έχει αποδειχθεί ότι μεγάλωσαν στη Γαλλία, άρα ήταν αποδέκτες μιας τέτοιας πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης. Με βάση την παραπάνω θεωρία, είναι προφανή τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που έχουν οι πρόσφυγες σήμερα, όταν εισέρχονται παράνομα σε μία χώρα. Ωστόσο, η συγκεκριμένη θεωρία έχει πάρα πολλά κοινά με τη θεωρία περί κοσμοπολιτισμού, όπως εμφανίζεται στη στωική φιλοσοφία και τη Martha Nussbaum. Εξάλλου, η τελευταία επηρεάζεται πολύ από τον Γερμανό φιλόσοφο. Έχουν, βέβαια, πολλά κοινά, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω. Η Nussbaum παρουσιάζει την εικόνα του «κόσμου πολίτου», δηλαδή του ατόμου που θεωρεί τον εαυτό του πολίτη του κόσμου, σύμφωνα με τη στωική φιλοσοφία. Αυτό το άτομο είναι μέλος ταυτοχρόνως δύο κοινοτήτων: της τοπικής, όπου γεννήθηκε, και της *κοινωνίας των ανθρώπινων επιχειρημάτων και φιλοδοξιών*.³

Αυτή η κοινωνία, κατά τη Nussbaum, αποτελεί την πηγή των ηθικών υποχρεώσεων κάθε ατόμου, όσον αφορά τις ηθικές αξίες, όπως η δικαιοσύνη. Ο Διογένης πίστευε πως θα πρέπει να ξεφύγουμε από την άνεση και τα συναισθήματα που μας προκαλεί ο πατριωτισμός και να *δούμε τον δικό μας τρόπο ζωής από την άποψη της δικαιοσύνης και του αγαθού*,⁴ καθότι το πού γεννήθηκε κανείς δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα τυχαίο γεγονός. Οι στωικοί συνεχιστές του Διογένη θεωρούσαν ότι δεν θα πρέπει οι επιμέρους διαφορές των ανθρώπων, όπως εθνικές, θρησκευτικές κ.τ.λ., να αποτελούν εμπόδιο για τις ανάμεσά τους σχέσεις. Καθώς, θα πρέπει, σύμφωνα και με τη Nussbaum, να είμαστε σε θέση οι άνθρωποι να αναγνωρίζουμε

την ανθρωπιά όπου και αν αυτή παρουσιάζεται και να δείχνουμε στα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της, στη λογική και την ηθική ικανότητα, εμπιστοσύνη και σεβασμό.⁵

Η Nussbaum προσδίδει την ιδέα του οικουμενικού πολίτη σε πρώτη φάση στους στωικούς και μετέπειτα στον Καντ. Αυτή η ιδέα ορίζει πως οι πολίτες δεν θα πρέπει να πιστεύουν σε μια απλή μορφή διακυβέρνησης, ούτε σε κάποια παροδική κοσμική δύναμη αλλά στην ηθική κοινότητα,⁶ η οποία αποτελείται από όλα τα ανθρώπινα όντα. Επιπλέον, το άτομο ως οικουμενικός πολίτης θα πρέπει να συμπεριφέρεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντιμετωπίζει με τον ίδιο σεβασμό τον τρόπο ζωής και τις ηθικές επιλογές κάθε ανθρώπινου πλάσματος.

Η παραπάνω θέση είναι αυτό που ονομάζουν οι στωικοί οικουμενική ταυτότητα. Για τους στωικούς, όπως γράφει η Nussbaum, η καλή πολιτική εκπαίδευση είναι αυτή που προετοιμάζει τους ανθρώπους για την οικουμενική τους ταυτότητα. Οι στωικοί χρησιμοποιούν και συνιστούν την πολιτική εκπαίδευση για τρεις λόγους. Πρώτον, είναι σημαντικό να μελετήσει κανείς την ανθρωπότητα, αφού αυτό βοηθάει στο γνώθι σαυτόν. Καταλαβαίνεις καλύτερα τον εαυτό σου, όταν τον συγκρίνεις με τους άλλους ανθρώπους. Δεύτερον, με αυτόν τον τρόπο, είναι δυνατόν να λυθούν τα προβλήματα όλων αποτελεσματικότερα, αν τα αντιμετωπίζουμε απαλλαγμένοι από τις τοπικές δεσμεύσεις κάθε ανθρώπινης ομάδας και αφοσιωθούμε στην οικουμενική κοινότητα της δικαιοσύνης και της λογικής, αποφεύγοντας τους κινδύνους που απορρέουν από τον φατριασμό και τις τοπικές δεσμεύσεις. Τρίτον, αυτή η στάση του κοσμοπολίτη είναι πολύτιμη γιατί «αναγνωρίζει στους ανθρώπους τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους, επειδή αναγνωρίζει την ελπίδα τους για δικαιοσύνη και καλοσύνη και την ικανότητά τους να κάνουν συλλογισμούς προς αυτήν την κατεύθυνση». Αυτοί οι τρεις λόγοι αποτελούν και τις ιδιότητες του κοσμοπολίτη. Σύμφωνα με τους στωικούς, για να είναι κανείς πολίτης του κόσμου δεν είναι απαραίτητο να εγκαταλείψει τις όποιες τοπικές ταυτότητες διαθέτει, αλλά θα πρέπει να θεωρεί ότι περιβάλλεται από μια σειρά ομόκεντρων κύκλων.⁷ Κατά τους

στωικούς, δεν είναι απαραίτητο ο καθένας από εμάς να εγκαταλείψει τις ιδιαίτερες προτιμήσεις του, καθότι αυτές αποτελούν στοιχείο της ταυτότητάς του. Σε αυτά τα στοιχεία η εκπαίδευση θα πρέπει να δώσει μεγάλη σημασία. Αλλά θα πρέπει να προσπαθήσουμε και να πετύχουμε όλοι οι άνθρωποι να συμμετάσχουν στον διάλογο. Οι πολιτικές μας συζητήσεις να βαδίζουν στον διάλογο και στον στωικό κύκλο, *ο οποίος ορίζει στην ανθρωπιά μας ξεχωριστή προσοχή και σεβασμό.*⁸

Εάν, λοιπόν, δεχτεί κάποιος όλα τα παραπάνω, δικαιολογείται απόλυτα η άποψη, ως προς την οποία η παροχή φιλοξενίας και στέγης απέναντι σε κάθε ξένο ή πρόσφυγα που εισέρχεται σε μία χώρα, έστω και παράνομα, είναι ηθική υποχρέωση και όχι φιλανθρωπία ή ελεημοσύνη —όπως παρουσιάζεται κατά καιρούς από την πολιτική ηγεσία ή τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ένα ακόμα ενδιαφέρον σημείο, τόσο στη στωική φιλοσοφία όσο και στη θεωρία του Γερμανού φιλοσόφου, είναι το ότι ένας πολίτης του κόσμου θεωρεί όλα τα μέρη του κόσμου ως πατρίδα του και όλους τους ανθρώπους συνανθρώπους του, με αποτέλεσμα να μην είναι αναγκαίο να υπάρχουν στρατός και σύνορα σε κάθε κράτος και ούτε να λαμβάνει θέση υπέρ ενός άλλου κράτους. Κάτι αντίστοιχο πιστεύει και ο Καντ, στο τρίτο προεισαγωγικό άρθρο για την *αιώνια ειρήνη*, ο οποίος θεωρεί πως, με το πέρασμα του χρόνου, θα πρέπει να εκλείψει ο τακτικός στρατός, διότι είναι αιτία για να ανταγωνίζονται τα κράτη μεταξύ τους, καθώς και αίτιο επιθετικών πολέμων. Επιπρόσθετα, *έχει τη γνώμη ότι η ύπαρξη ανθρώπων με σκοπό να σκοτώνουν ή να σκοτώνονται δεν συμβαδίζει με το δικαίωμα της ανθρωπότητας για αιώνια ειρήνη.*⁹

Στο πέμπτο προεισαγωγικό άρθρο για την *αιώνια ειρήνη*, διατυπώνει την άποψη πως κανένα κράτος δεν θα πρέπει να παρεμβαίνει σε διαμάχες τρίτων κρατών, επειδή *θα ήταν καταπάτηση των δικαιωμάτων ενός ανεξάρτητου λαού που παλεύει και έτσι θα καθιστούσε επισφαλή την αυτονομία όλων των υπολοίπων κρατών.*¹⁰ Αν δεχτεί κανείς την ισχύ αυτού του άρθρου, τότε, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να δεχτεί ότι έχει μία παραπάνω ηθική υποχρέωση να φιλοξενήσει ξένους, οι οποίοι έχουν έρθει σε μία χώρα ως πρόσφυγες, εξαιτίας,

μεταξύ άλλων, και των παρεμβάσεων τρίτων χωρών στις χώρες προέλευσής τους. Κατά τους στωικούς, αυτό που συνδέει όλους τους ανθρώπους σε μία παγκόσμια και πανανθρώπινη κοινότητα, ανάμεσα σε άλλα, είναι και η φύση, η οποία καθοδηγείται και κυβερνάται από τον συμπαντικό νόμο της λογικής που είναι πανίσχυρος και αμετάβλητος. Οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους με την κοινή λογική, η οποία είναι φύση τους και, ταυτόχρονα, ένα σημαντικό πρώτο βήμα της αγάπης και της προσφοράς τους για την ανθρωπότητα και κατ' επέκταση του σύμπαντος. Το σύμπαν κυβερνάται από αιώνιους και αμετάβλητους φυσικούς νόμους, τους οποίους οι άνθρωποι αποδέχονται λόγω του ενστίκτου τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το δίκαιο ταυτίζεται με τη φύση και ο βίος, δηλαδή η ζωή του κάθε ανθρώπου, καθορίζεται από την ειμαρμένη. Το σύμπαν, λοιπόν, ταυτίζεται με τον Θεό. Κάτι αντίστοιχο υποστηρίζει και ο Καντ, κατά τον οποίο εγγύηση για την *αιώνια ειρήνη* είναι η Φύση. Σκοπιμότητα της Φύσης είναι η αναβίωση της Ομόνοιας μεταξύ των ανθρώπων, έστω και χωρίς τη θέλησή τους, με βάση κάποιους νόμους που είναι άγνωστοι σε αυτούς. Αυτό το ονομάζει πρόνοια. Για τον Γερμανό φιλόσοφο, ο άνθρωπος είναι αναπόσπαστο στοιχείο του μηχανισμού της φύσης. Η φύση ταυτίζεται με τον δημιουργό του κόσμου. Επίσης, κατά τον ίδιο, η λογική του ανθρώπου προϋποθέτει ως καθήκον —και κατ' επέκταση ως ηθικό σκοπό— το πώς θα πράξει ό,τι είναι αναγκαίο σύμφωνα με τους νόμους της ελευθερίας του και τους φυσικούς νόμους, έτσι ώστε να υπάρξει η *αιώνια ειρήνη*. Αυτό, όμως, θα μπορούσε να ταυτιστεί με την ειμαρμένη των στωικών.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως ο άνθρωπος από τη φύση του είναι σε θέση να παραγκωνίσει τις επιμέρους διαφορές που έχει με άλλους ανθρώπους και να ζήσει ειρηνικά μαζί τους. Εντούτοις, θα πρέπει να διευκρινιστεί πως, αν και η θεωρία περί κοσμοπολιτισμού και πολιτών του κόσμου μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση και τη δικαιολόγηση των ηθικών υποχρεώσεών μας απέναντι σε άλλους ανθρώπους, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι είναι μια περισσότερο φιλοσοφική θεωρία παρά κάτι που είναι δυνατόν να εφαρμοστεί στη σύγχρονη κοινωνία.

Καθώς, εάν κάποιος δεν θέλει να είναι ή πάψει να είναι πολίτης του κόσμου, δεν θα έχει καμία πολιτική ή νομική συνέπεια. Ακόμη, δεν λαμβάνει υπόψη της το ότι ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας όχι μόνο δεν είναι υπέρ μιας κοσμοπολιτικής αντίληψης της κοινωνίας, αλλά το ακριβώς αντίθετο. Εν κατακλείδι, μπορεί κανείς να ισχυριστεί πώς η θεωρία περί κοσμοπολιτισμού έχει μια θεωρητική και ηθική βάση που θα μπορούσε να δώσει απαντήσεις σε ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα της εποχής, όπως αυτό του προσφυγικού, αλλά, είναι πολύ δύσκολο να αποδεχτεί κανείς αυτές τις φιλοσοφικές θεωρίες, οι οποίες, αν μη τι άλλο, είναι πολύ μπροστά από την εποχή τους, διότι, αν τις αποδεχτεί άκριτα, ενυπάρχει ο κίνδυνος να εφαρμοστούν με λάθος τρόπο στην εκπαίδευση, όπως στη Γαλλία. Σίγουρα, ωστόσο, αξίζει να προσπαθήσουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Immanuel Kant, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, μτφρ. Άννα Ποταγά (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992), 50.
2. Kant, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, 50.
3. Martha Nussbaum, “Πατριωτισμός και Κοσμοπολιτισμός,” στο Martha Nussbaum, *Υπέρ Πατρίδος*, μτφρ. Α. Τσοτοπού - Ε. Μύστακας (Αθήνα: Scripta, 1999), 17.
4. Nussbaum, “Πατριωτισμός και Κοσμοπολιτισμός,” 18.
5. Αυτή η ενδιαφέρουσα θέση της Nussbaum αναλύεται περισσότερο στο βιβλίο της Martha Nussbaum, *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, ανανεωμένη έκδοση (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
6. Nussbaum, “Πατριωτισμός και Κοσμοπολιτισμός,” 18.
7. Αυτή η θεωρία των στωικών λέει πως όλοι περιβαλλόμαστε από μια σειρά από ομόκεντρους κύκλους. Ο πρώτος περικλείει τον εαυτό μας, ο δεύτερος τη στενή μας οικογένεια, ο τρίτος την ευρύτερη οικογένεια, ο τέταρτος τους γείτονες, μετά είναι οι τοπικές ομάδες, οι συμπολίτες, οι συμπατριώτες κ.τ.λ. Ο τελευταίος κύκλος είναι η ανθρωπότητα και περικλείει όλους τους υπόλοιπους.
8. Nussbaum, “Πατριωτισμός και Κοσμοπολιτισμός,” 20.
9. Kant, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, 28.
10. Kant, *Για την Αιώνια Ειρήνη*, 30.